

10.000 pesetas al mes. Los obispos también esperaban colaboración de todos, fieles e instituciones privadas y públicas. Meses antes, en septiembre, refiriéndose a esta cuestión, Martín Descalzo había apuntado: «[...] Lo que ya no es tan simple es resolver a la vez ambos problemas: que el clero viva con dignidad y que la Iglesia viva sin ningún tipo de ataduras políticas. [...]» (MARTÍN DE AZCÁRATE, [seudónimo de José Luis Martín Descalzo], *Quincena gris en la vida de la Iglesia española*, VN 946, 31-7/VIII-IX-1974, p. 7).

Otro tema tratado por la plenaria fueron las frecuentes sanciones gubernativas que, bajo la acusación de que en sus homilias incidían indebidamente en temas temporales, estaban siendo impuestas a sacerdotes. Recordando que la libertad connatural al ministerio sagrado estaba formalmente garantizada por el Concordato, los obispos afirmaban que no pretendían la impunidad para casos en que se lesionase realmente la dignidad de las personas y el bien de la sociedad, sino que pedían a los gobernantes –a quienes competía juzgar si en un caso concreto se violaban las exigencias del orden jurídico– mayor ponderación en materia tan delicada y recababan para la jerarquía de la Iglesia el juicio doctrinal y pastoral sobre tales actuaciones. La revista había informado en repetidas ocasiones de las multas impuestas a sacerdotes a causa de su predicación (cfr ORTEGA, Joaquín Luís, *Un asunto urgente. La llamada predicación conflictiva*, VN 953, 26-X-1974, pp. 6-7).

Finalmente, ante la proximidad de la apertura de la Puerta Santa, la Conferencia episcopal consideró un deber recordar el signo de reconciliación que inspiraba el Año Santo y que había llevado al Papa y a los padres sinodales a solicitar la magnanimidad de los gobernantes de todos los países en favor de las personas recluidas en prisión. Por su parte, los obispos invitaban al Gobierno español a que revisaran la situación penal de aquellos que estaban presos por la restricción de unos derechos que se tendía a reconocer más plenamente y, a la vez, pedían un generoso gesto de clemencia en favor de todas las personas privadas de libertad (cfr *Tres textos para...* VN 959... pp. 31-35).

88. MARTÍN PRIETO, José Luís, *La batalla final*, VN 959 (7-XII-1974) pp. 40-41; comillas en el original. Martín Prieto informó que la Brigada de Investigación Social había detenido a quince personas que se habían reunido en unos locales madrileños. Entre los detenidos, se encontraban políticos conocidos por sus vinculaciones a las distintas tendencias de la Democracia Cristiana, a la Unión Social Demócrata Española y al Partido Socialista Obrero Español. El redactor decía: «[...] el caso es que en España los partidos están ahí por más que se prohiban, persigan y condenen. [...]

»[...] El caso es que las dispares ideas de los hombres podrán acallarse coercitivamente, pero no se pueden prohibir por decreto. [...]» (MARTÍN PRIETO, José Luís, *Desde el respeto y con desilusión*, VN 960, 14-XII-1974, p. 35).

89. Una Asamblea, un discurso y un estatuto, VN 959 (7-XII-1974) p. 5. 90. cfr MUNIBE, F. Javier M. de, *Asociaciones*, VN 963 (4-I-1975) p. 34; LÓPEZ RODÓ, Laureano, *Claves de la Transición...* pp. 96-97.

91. MARTÍN PRIETO, José Luís, *Ciertas asociaciones*, VN 961 (21-XII-1974) p. 36; comillas en el original.

## Forces antifranquistes per un barri: el cas del Bon Pastor (Barcelona)

Martí Checa Artasu<sup>1</sup>

El Bon Pastor és un barri situat a l'extrem nord-oest de la ciutat de Barcelona, a tocar la riba del riu Besos. La seva geografia urbana, integrada per un grup de cases barates de la dècada dels vint, polígons d'habitatges desenvolupats entre 1959 i 1967 per la comissió d'urbanisme de Barcelona i envoltat de diversos polígons industrials havia propiciat l'aparició de forces antifranquistes d'esquerra a inicis de la dècada dels setanta, com ara el Partido del trabajo de España (PTE), la seva secció juvenil, la Joven Guardia Roja, del partit socialista unificat de Catalunya, així com d'altres militàncies. Aquests grups cercaven als barris obrers la militància necessària per assolir amb l'arribada d'un canvi polític, que es veia molt a prop, la representació en els òrgans de govern que es creessin.

Aquests grups, formats inicialment per persones alienes al Bon Pastor, van anar reclutant militància des d'una implicació en les reivindicacions veïnals d'aquells anys. El treball que presentem recull a través del testimoni oral de militants d'aquests moviments i fonts escrites, una aproximació, feta des de la història local, al desenvolupament d'aquestes forces antifranquistes entre 1970 i 1985 des de tres vessants: els partits polítics, l'acció sindical i el moviment veïnal, en el marc geogràfic d'un barri perifèric de Barcelona.

### UN BREU APUNT SOBRE LA GEOGRAFIA URBANA DEL BON PASTOR

El Bon Pastor és un barri situat a l'extrem nord-oest de la ciutat de Barcelona, entre l'antic municipi de Sant Andreu de Palomar i el riu Besòs. Va pertànyer al municipi de Santa Coloma de Gramenet fins el 1945, any en què va ser agregat a Barcelona. Dins la seva geografia trobem les barriades d'Estadella, d'Enric Sanchís, promoguda per aquest empresari químic i Las Carolinas. Es tracta d'un teixit de cases de planta baixa i botigues, amb una població majoritàriament catalana que construïdes entre 1923 i 1936 formen el substrat original de la urbanització d'aquesta zona.

El 1928, es va construir el grup de cases barates Milans del Bosch, habitat per una població força heterogènia on sobresortien els immigrants del sud-est i del centre d'Espanya. Una població composta per obrers i petits comerciants. En ambdós nuclis es desenvoluparà una militància d'esquerres i anarquista que durant el franquisme, o bé serà estigmatitzada o bé serà perseguida.<sup>2</sup>

Entre 1959 i 1967, s'afegeix a la trama urbana del barri, una sèrie de polígons d'habitatges promoguts des de la comissió d'urbanisme de Barcelona i desenvolupats per diversos operadors privats. La majoria dels habitatges es des-

tinà a bona part dels treballadors d'empreses com Telefònica, diversos bancs i a l'estatal Empresa nacional de motores de aviación (ENMASA), situada en un dels diversos polígons industrials que es van construir entre 1957 i 1963.<sup>3</sup>

La presencia d'aquesta zona industrial tan pròxima a una geografia urbana, majoritàriament formada per promocions d'habitatges destinats a treballadors, la presencia de substrats anarquistes i d'esquerra republicana i sobretot, la manca de molts dels serveis considerats bàsics per la situació d'aïllament respecte a un centre governatiu que la situació geogràfica del barri i la desídia municipal van ser motors per l'aparició d'un quadre de forces antifranquistes d'esquerra a inicis de la dècada dels setanta, com ara el Partido del trabajo de España (PTE), la seva secció juvenil, la Joven Guardia Roja, del partit socialista unificat de Catalunya, així com d'altres militàncies. Aquests grups cercaven als barris obrers la militància necessària per assolir amb l'arribada d'un canvi polític, que es veia molt a prop, la representació en els òrgans de govern que es creessin. Altrament, activàvem i canalitzàvem moltes de les reivindicacions de millora urbana en qualsevol àmbit (ensenyament, sanitat, cultural, vialitat) que els veïns reclamàvem.

Així, l'aterratge de les diferents forces polítiques va esdevenir molt intens al Bon Pastor i va convertir el territori en un nucli exclusiu d'algunes d'aquestes forces, com per exemple el PTE, camp d'enfrontament polític entre diverses forces, en el cas que ens ocupa, entre el PTE i el PSUC i espai d'aprenentatge de persones que anys més tard, passarien al moviment veïnal o fins i tot la política activa.

## GRUPS POLÍTICS PER UN BARRI

*«Allí había grupos políticos de toda variedad, los que más fuerza tuvieron en el barrio fueron el PTE, Partido del trabajo de España. Luego tuvo mucha fuerza el PSUC, partido socialista unificat de Catalunya y el PSC. Y luego, había grupos muy pequeños que aunque eran violentos y realmente, se hacían notar. Eran grupos que estaban metidos en las internacionales. Las cuatro o cinco internacionales tenían su representación allí. Estaban los marxistas-leninistas, estaban los del GRAPO... Como es natural había tal discrepancia entre unos y otros. Y no se veía muy claro por donde tirar. Constantemente había muertos y represión por parte de la policía También era la época que ellos solicitaban la protección de la parroquia para tener reuniones.»<sup>4</sup>*

Amb aquestes paraules, el capellà jesuïta Alberto Losada, simpatitzant del PSUC, treballador social i formador d'aprenents a diverses empreses dels polígons industrials a tocar el barri entre 1968 i 1980, ens posa al corrent de quina era la militància política del barri a finals dels seixanta quan ell va arribar.

La situació del barri, envoltat de polígons industrials havia propiciat l'aparició d'algunes forces antifranquistes d'esquerra, pròximes al socialisme i al comunisme. Aquests grups cercaven als barris obrers la militància necessària per assolir amb l'arribada d'un canvi polític, que es veia molt a prop, la representació en els òrgans de govern que es creessin.

Així, l'aterratge de les diferents forces polítiques va esdevenir molt intens al Bon Pastor. La clandestinitat i la il·legalitat, òbviament van acompanyar-les fins ben entrats els anys de la transició. Les seves estratègies de captació van ser ben diverses.

Aquests grups, formats inicialment per persones alienes al Bon Pastor, van anar reclutant militància des d'una implicació en els problemes més punyents del barri. Així, les reivindicacions veïnals de millora d'infraestructures van canalitzar moltes de les mobilitzacions que van haver-hi a la zona en aquests anys. Els conceptes polítics es barrejaven amb la problemàtica social i urbana i al poc temps, van desembocar en la creació d'una associació de veïns extremadament polititzada.

Els militants, no eren tots novells en la lluita política, en alguns casos la presència d'aquests partits va ajudar a què la militància anterior a la guerra que havia quedat aïllada, ressorgís tot superant, molts dels temors que portava implícita la política en aquests anys. També, aquesta presència va servir per posar un cert ordre i clarificar posicionaments ideològics de persones que sentien una certa atracció per les idees comunistes, socialistes i llibertàries. Finalment, la presència de militants hoacistes i jocistes al barri ajudava que la militància obrera fos força plural.<sup>5</sup>

En aquest sentit, algunes fons orals en testimonien aquesta militància anterior:

*«Yo conocía el Buen Pastor desde 1961, porque veníamos hacer reuniones a la iglesia antigua, donde ahora está el ambulatorio. Consistían en reuniones donde se hablaba de como organizar a los trabajadores y también eran para conseguir afiliados para el PSUC. Eran reuniones clandestinas donde participaban no sólo del PSUC sino también cristianos de la JOC i la HOAC.»<sup>6</sup>*

Algunes de les vies de captació de militants van passar per l'activació de les filials juvenils dels partits que hi havia a la zona. El cas de la *Joven Guardia Roja*, dependent del PTE és el millor exemple.

Altrament, la clandestinitat i la manca d'espais cívics propis van propiciar que aquestes forces ocupessin els únics centres socials que hi havia a la barriada, dependents de la parròquia. El sentit cristià d'acollida, les activitats socials i cíviques que molts dels partits feien al barri i la barreja, cada cop més, profunda, entre política, problemes veïnals i reivindicacions socials van fer impossible qualsevol rebuig per part de la parròquia que la majoria de vegades va fer els ulls grossos al que succeïa a les seves instal·lacions.

Finalment, l'important contingent d'empreses repartides pels polígons que envoltaven el barri va ser unes de les claus per entendre la presència de partits polítics a la zona. Aquella situació, en certa forma ideal, completava les tres branques de l'esquema d'actuació d'aquests partits. La lluita política, la lluita social i la lluita sindical o obrera.

Un cop més, la brevetat necessària d'aquestes línies ens limita un desenvolupament més ampli del tema, digne d'una monografia.

A nivell formal, tres van ser els partits polítics que més presència van tenir al barri: el PTE, el PSUC i un grup de socialistes autogestionaris, que després de passar per alguns dels grups del socialisme català de la transició es van integrar a les files del PSC.

## ELS PARTITS: EL PARTIDO DEL TRABAJO DE ESPAÑA (PTE)

El *Partido del trabajo de España*, d'ideologia marxista-leninista, pensament Mao Tse Tung sorgeix d'una escissió del *Partit socialista unificat de Catalunya* produïda el maig de 1967. D'aquesta, es crearia el *Partido comunista de España (internacional)* que el 1975 i sense la seva ala més radical es va convertir en el de *Partido del Trabajo de España*. Aquest va propugnar un front democràtic per a la ruptura amb el franquisme. Va promoure la Confederación de Sindicatos Unitarios de Trabajadores (CSUT) i va crear la seva organització juvenil la Joven Guardia Roja. El 1977 va absorbir el *Partido Comunista de Unificación*. El 1979 es va fusionar amb l'*Organización revolucionaria de Trabajadores (ORT)* en el *Partit dels Treballadors*. Pel que fa Catalunya es va constituir el 1975 i va adherir-se a l'Assemblea de Catalunya. El seu diari va ser «Avant».<sup>7</sup>

El 1977 va participar a les legislatives dins la coalició «Esquerra de Catalunya» i a les eleccions de 1979 va recollir 40 000 vots.<sup>8</sup> A principis dels vuitanta, fracturat per les nombroses batusses internes, es va desfer. En termes generals, podem dir que va tenir una destacada presència a Madrid, Andalusia i Aragó.

Jokin Goiburú López de Munain, responsable del partit a la zona, des de 1970 a 1980 ens fa cinc cèntims dels seus primers contactes amb el barri:<sup>9</sup>

*«Yo entro en contacto con el Buen Pastor en el año 1969 o 1970. Yo estaba en una comunidad cristiana en San Andrés y me puse en contacto con gente de la JOC. Nos reuníamos en la escuela técnica profesional del Clot. Por esa misma época, conozco a gente del Buen Pastor del PCE(i) (partido comunista de España (internacional), nos encontrábamos durante la semana en el centro parroquial, donde ahora está el ambulatorio.»*

Sembla clar que al barri, ja existien militants del que el 1975 seria el PTE. Va ser l'arribada de Goiburú i d'altres persones, alienes al barri però coneixedores de les directrius del partit, les que articularen les estratègies i activitats a fer-hi.

Similar opinió es desprèn de la conversa amb Isabel Domínguez Paniagua. Ella provenia de les plataformes anti-capitalistes i des de l'organigrama d'aquestes se li va instar a apropar-se al Bon Pastor. Poc temps després ingressaria al PTE.<sup>10</sup> En aquest sentit, ella ens comenta:

*«La gente que se pone a la cabeza para empezar a organizar cosas, fuimos nosotros. Nosotros íbamos casa por casa y conocimos cantidad de gente y conquistamos cantidad de gente. Fuimos descubriendo el barrio, llegando a tener una relación muy de tu a tu con la gente. Yo llevaba los periódicos del partido, iba a las casas, pero llegaba allí y encontraba un problema y me ponía hablar del problema. Lo mismo iba buscar las medicinas para alguien, que llevaba el niño al colegio.»*

*La gente nos respondía siempre en las actividades que se proponían y cuando venía la policía nos protegían, diciendo que como ya estaba todo organizado no hacía falta que estuviéramos por allí y que ellos se encargaban del tema.»*

El 1972 es va articular la primera mobilització de caràcter social a través de la cèl·lula del PTE. Es tractava d'una reivindicació per aconseguir la instal·lació de semàfors al barri. La manca d'aquests havia provocat la mort d'un nen a l'encreuament de dos carrers del barri, el carrer Sas i el d'Enric Sanchís.

A aquesta mobilització van seguir d'altres: l'ambulatori pel barri, contra diverses indústries contaminants dels polígons industrials, les peticions per una guarderia, per un casal d'avis, etc. Paral·lelament, els altres partits que hi havia a la zona no es desmarcaven d'aquelles mobilitzacions i participaven d'elles, malgrat les discrepàncies entre ells.

El PTE va articular al Bon Pastor, dos estratègies de captació de militants. La primera va anar encaminada d'una banda, al desenvolupament de la seva organització juvenil, *Joven Guardia Roja*, que durant la segona part de la dècada del setanta gairebé va ocupar el Centro Blanco. Es tractava d'una organització política però que en certa forma canalitzava algunes de les inquietuds del jovent de l'època i que a més a més, articulava un espai de trobada per aquests. El número d'afiliats al barri era notable, per bé que no podem donar una xifra aproximada.

La segona estratègia, articulada a nivell de tota Barcelona, va ser la creació d'una associació de mestresses de casa al barri, que a l'igual que les creades, per exemple al barri de la Maresme, van desembocar el 1976 en l'*Associació catalana de la dona*.<sup>11</sup>

El control que aquest partit va exercir sobre les diverses mobilitzacions i reivindicacions que es feien al barri, el va dur al control de l'*associación de cabezas de familia* i posteriorment el de l'Associació de veïns a través d'una assemblea fundacional, 3 d'abril de 1976, titlada de poc democràtica per les altres forces polítiques.

A les eleccions legislatives de 1977, el PTE es convertia en una de les força polítiques més votades al barri, malgrat haver-se presentat en coalició amb Esquerra Republicana i Estat Català sota el nom d'Esquerra de Catalunya (Front electoral democràtic). El 19 de febrer de 1978 el partit va inaugurar el seu local social al carrer Foc Follet, 30 i estenia la seva influència i militància cap el barri veí de Sant Andreu, on inaugurava un local al carrer Pons i Gallarza, 12.

En el marc de les eleccions municipals del 3 d'abril de 1979, el partit aconsegueix un representant al consell del districte de Sant Andreu. Es tracta de Salvador Angosto, que fins aquells moments era president de l'associació de veïns del Bon Pastor. D'altres militants del PTE, vinculats a l'Associació de veïns, com Juan Canova o José Maria Fanlo es van presentar en les llistes municipals del PTE.<sup>12</sup>

El PTE va participar de forma unitària en els diferents actes que al barri es van fer de cara al referèndum per l'Estatut de Catalunya, del 25 d'octubre de 1979. A les eleccions al Parlament de Catalunya, del març de 1980, el partit es va presentar unit amb altres forces de l'extrema esquerra sota el nom «Unitat pel socialisme». El fracàs va ser notable i el partit, que ja havia entrat en una profunda crisi desapareixerà un temps més tard. Al Bon Pastor, la seva presència també es veurà reduïda a la mínima expressió, això provocarà el desencantament de bona part dels militants, però també, el pas d'alguns dels seus membres a altres partits de l'esquerra. Aquest serà el cas del conseller Salvador Angosto que s'afilia-



rà al partit dels socialistes de Catalunya, des d'on ocupà diverses conselleries en el Districte de Sant Andreu, fins inicis dels noranta que s'allunyà de la política activa. Val a dir que la seva presència a la seu del districte andreuenc el va convertir en el nexa d'unió entre l'Ajuntament i el moviment veïnal i associatiu del barri.

### ELS PARTITS: EL PARTID SOCIALISTA UNIFICAT DE CATALUNYA (PSUC)

El partit socialista unificat de Catalunya, va ser fundat el 22 de juliol de 1936, El seu creixement durant la guerra fou notable: dels sis o set mil militants del juliol del 1936 passà a prop de 60 000 pel juliol del 1937, 15 000 eren de Barcelona. El seus portaveus eren el diari «Trellall» i el de les joventuts «Juliol». Des dels primers moments de l'exili, la direcció del PCE va voler integrar-lo sota la seva autoritat. Amb l'expulsió del seu secretari general, Joan Comorera, el 1949, el PSUC va restar sota l'òrbita del PCE com el partit dels comunistes catalans. Aquell any va ser elegit secretari general Josep Moix que va ocupar després la presidència i va ser substituït per Gregori López i Raimundo, el 1965. D'acord amb la seva concepció de la lluita per la democràcia basada en l'establiment en un ampli pacte entre tots els partits va tenir un paper destacat a l'Assemblea de Catalunya i va participar, des de la seva fundació, al Consell de Forces Polítiques de Catalunya.

Als seixanta van ser anys on el partit va haver de fer front no tan sols a la repressió sinó primer a les lluites per poder que provocava la presència del Front obrer de Catalunya i després a les escissions del PCE internacional i de Bandera Roja.

La seva participació activa en les lluites obreres i veïnals del tardofranquisme i la seva incorporació en la lluita per l'autonomia el va permetre aconseguir el suport de molts treballadors provinents de la immigració i de nombrosos intel·lectuals i professionals. Aquest va ser clau, per un cop legalitzat el maig del 1977, jugués un paper molt destacat en la política catalana. El 1977 tenia uns 40 000 afiliats i una base electoral estable que li va atorgar 8 diputats en les legislatives del 1977 i el 1979, més de 400 regidors, especialment a l'àrea metropolitana de Barcelona, en les municipals del 1979 i 25 escons al Parlament de Catalunya del 1980.<sup>13</sup>

A partir de 1982 i fins 1987 una sèrie de crisis internes comporten una davallada electoral de la formació que a partir de les municipals de 1987 s'integra dins la coalició Iniciativa per Catalunya. El partit es va mantenir, amb intents contraris de liquidar-lo o de revifar-lo, fins el 1997 que el 9è Congrés del partit decideix congelar-ho.

Pel que fa a la relació del PSUC amb el Bon Pastor, trobem força similituds amb el desenvolupament d'altres partits. Veiem-les:

Àngel Pérez Moreno, militant del partit comunista des de 1956 i des de la seva arribada a Catalunya el 1960 militant del PSUC i membre actiu de Comissions Obreres des de la seva fundació ens dona una aproximació aquells anys.<sup>14</sup>

*« Yo vivía en Montornes y a finales de 1973 hubo una caída de toda la coordinadora de las comisiones obreras del Vallés Oriental. Yo era el responsable de allá y por lo tanto, tuve que salir por piernas . Vine al distri-*

*to de Sant Andreu por un familiar y estuve viviendo seis meses en casa de varios amigos . Hasta que me vine al Buen Pastor, porque el responsable político de esta zona me dijo que tenía ir al Buen Pastor porque aquí se carecía de organización. Entonces yo era el puntal para poder organizar el PSUC en el barrio y el movimiento obrero en lo que era el polígono del Buen Pastor. Aún así yo era muy reticente a quedarme en el barrio pero el encontrar trabajo en el polígono facilitó las cosas.»*

Certament, el PSUC va posicionar-se al barri quan les bases del PTE havien desenvolupat algunes de les mobilitzacions més sonades d'aquell temps. Tanmateix, la nova organització va trobar-se amb alguns militants del partit «amagats» durant anys i que fins i tot havien estat involucrat en les lluites armades dels quaranta.

Segons Àngel Pérez les primeres accions que es van desenvolupar van ser:

*«Se recompuso la organización de la Mercedes Benz, dar orientación al comité de empresa, coger enlaces para repartir el Mundo Obrero en la factoria. A nivel del partido simplemente se pretendió constuirlo.»*

El 1976 el PSUC havia desenvolupat una significativa estructura al barri i participava activament amb les mobilitzacions veïnals. Com hem vist, la militància sindical activa a través de Comissions obreres, es barrejava amb la del partit.

La constitució de l'associació de veïns, el 3 d'abril de 1976, va causar força malestar en el partit, perquè van considerar que l'assemblea elegida no reflectia la pluralitat democràtica del barri i el que és més important, els allunyava del tractament més directa dels problemes veïnals. Ja llavors, el PSUC tenia un local al carrer Llinars, 7. A les eleccions legislatives de 1977, el PSUC es convertia en una de les forces polítiques més votades al barri. I la seva organització juvenil, la *Juventut comunista de Catalunya*, desenvolupava algunes activitats al Bon Pastor.<sup>15</sup>

També, va participar de forma unitària en els diferents actes que al barri es van fer de cara al referèndum per l'Estatut de Catalunya, del 25 d'octubre de 1979. La davallada del PTE al barri va provocar que alguns militants del PSUC poguessin participar més activament en l'associació de veïns, tot continuant, malgrat que força més diluïda la politització d'aquella entitat.<sup>16</sup> Finalment, cal dir el PSUC va integrar-se el 1987 a la coalició Iniciativa de Catalunya. Curiosament, durant alguns anys de la dècada dels vuitanta el PSUC va tenir la seu de l'agrupament al Bon Pastor, al mateix local que havia ocupat el PTE.

### ELS PARTITS: DE SOCIALISTES AUTOGESTIONARIS AL PARTIT SOCIALISTA DE CATALUNYA

La tercera força política significativa del barri va estar integrada per un grup, certament reduït, al que hem denominat: socialistes autogestionaris. En aquest cas, malgrat que l'afiliació de bona part del grup no es va desenvolupar fins el 1977 al Partit socialista de Catalunya, si que es produeixen les mateixes característiques que en els anteriors casos.

Des de principis del setanta, un grup de joves encapçalats pels germans Juan José i Carles Ferreiro Suárez, aquests provinents de Galícia i amb una notable experiència de militància política a sindicats i a il·legalitzats partits d'esquerra realitzaven tota una sèrie d'activitats socioculturals al Centre Social parroquial.<sup>17</sup>

Irònicament, aquell espai havia desenvolupat al llarg des de finals de la guerra civil fins a inicis de la dècada dels seixanta, amb el paraigua de la parròquia i del seu actiu capellà, Mossèn Joan Cortinas, el popular «Padre Botella», una sèrie d'activitats relacionades amb les arts escèniques que van aglutinar l'oci i l'esbarjo de molts dels veïns del barri durant els anys de la postguerra. La mateixa necessitat de dinamitzar l'oci i la cultura en el barri va impulsar a la parròquia a cedir aquell local a aquest grup de joves, militants socialistes, essent això, un motiu de disputes amb altres col·lectius que hi havia al barri.

El 1975, aquests, juntament amb altres militants socialistes que hi havia al barri i d'altres simpatitzants del moviment anarquista articulen la creació de la Cooperativa Obrera del Bon Pastor, probablement, la més significada fita d'aquest col·lectiu. Sens dubte, un dels objectius de la seva ideologia, pròxima a les qüestions autogestionàries i els conceptes d'ajuda mútua i del cooperativisme. La presència d'aquella entitat va servir com una mena de plataforma per a nous militants, més joves, que mica en mica, entraven en les files del socialisme.

D'aquest grup, tenim constància que un dels seus membres, Juanjo Ferreiro Suárez, potser el que gaudia de major experiència, va fer carrera política, tant al Parlament de Catalunya com a l'Ajuntament de Barcelona, afiliat al PSC.

Les seves pròpies paraules, transcrites pel periodista X. Febrés, corroboren el que hem exposat:<sup>18</sup>

«Vaig arribar a Barcelona el 1964, a l'edat de 20 anys, després de fer la mili com a voluntari. Era una manera de sortir de casa i d'alliberar-me d'un pare autoritari, La meua arribada coincidia amb un moment d'expansió econòmica. Vaig arribar a Barcelona un dissabte al matí i el dilluns següent ja treballava en una empresa, la DKW. Ràpidament, em vaig vincular amb la JOC i a l'inici del que serien les Comissions Obreres. Vaig formar part de la primera coordinadora nacional de Catalunya de les comissions obreres del metall i vaig estar en l'òrbita del FOC, fins el 1969. Arran de la crisi d'aquest grup polític vaig participar en les experiències revolucionàries com ara Bandera Roja, Que hacer, OIC, ORT. Vaig estar cinc anys a Faessa internacional. El 1973, en un accident de treball perdo quatre dits de la mà i vaig començar a treballar a les comissions obreres de barri. En aquest moment, entro en contacte amb el barri del Bon Pastor, on acabaré vinculant-me a l'associació de veïns fins el 1980.

Vaig estar vinculat al MIL (Movimiento ibérico de liberación) i al grup de Puig Antic. El 1976 entro en contacte amb convergència socialista, des d'on, més tard, m'incorporaré al PSC. A les eleccions al Parlament de Catalunya, soc elegit diputat. A les eleccions municipals de 1983, em presento com a regidor a les llistes socialistes, pel districte de Sant Andreu, encara que acabaré essent regidor del Districte de Nou Barris, per decisió del partit.»<sup>19</sup>

## LA COOPERATIVA OBRERA DEL BUEN PASTOR<sup>20</sup>

El 20 de novembre de 1975 es va constituir la *Cooperativa Obrera del Buen Pastor*. Havia estat una iniciativa plantejada gairebé un any abans per diverses persones que vivien al barri i d'altres que desenvolupaven en aquest, una acció política concreta. Alguns eren militants socialistes i simpatitzants de les idees d'autogestió com Juanjo Ferreiro Suárez, Dolors Torrents. D'altres eren coneixedors del cooperativisme industrial, com Fernando Martínez Martínez, vinculat a la cooperativa Unidroco i alguns eren més pròxims a les idees llibertàries com Pedro Morales, Rafael Monferrer, Rosa Hernández, Carlos Ferreiro Suárez o Eliseo del Toro.

Al llarg de 1974, els futurs fundadors van copsar quin era la problemàtica del moviment cooperatiu de la ciutat tot establint una sèrie de contactes amb altres cooperatives com COEBA, Pau i Justicia, etc.

La cooperativa es va fundar amb la idea de trencar el monopoli de preus que imposaven el mercat municipal del Bon Pastor i alguns botiguers i també, amb una certa intenció política de fer contrapès al *Partido del Trabajo de España* (PTE) que mantenia al Bon Pastor una forta presència i era la força política que controlava l'associació de veïns.<sup>21</sup> El lema de l'entitat va ser «Unión y cooperación para un mundo mejor».

El concepte d'autogestió impregnava el seu ideari com expressen aquestes paraules extretes dels seus estatuts. Era un concepte tamisat per les idees socialistes i llibertàries que defensaven bona part dels seus fundadors.

«La autogestión, se fundamenta, en la apropiación social de los medios de producción y distribución, y en la gestión directa de los trabajadores que determinan, en el marco de un plan elaborado democráticamente, las finalidades, condiciones y retribución de su trabajo. Sobre esta base se posibilita el poder de los trabajadores en las empresas y las instituciones. Es por ello que consideramos que la autogestión es el instrumento válido para el funcionamiento de nuestra cooperativa.»<sup>22</sup>

A nivell funcional, la cooperativa obrera del Bon Pastor, dedicada al consum, va aconseguir prop d'un centenar d'associats. Aquests aportaven entre 500 i 1000 pessetes com a requisit necessari per ser socis. Ben aviat, s'incorporà, fent les funcions de gerent, Jesús Lanao, un capellà, militant socialista.<sup>23</sup>

Cal esmentar, seguint les paraules dels cooperativistes fundadors, com van ser aquests inicis:

«Una vez conseguida la vivienda, nos encontramos con la sorpresa de que en su interior estaba casi en ruinas. Con todo ello nos pusimos manos a la obra como era la limpieza del local, tirar tabiques, instalación eléctrica, tuberías, lavabos, reforzar techos, pintar y empapelar, etc. Aparte de la ayuda de una vecina que es diseñadora de locales interiores, que nos ayudo a estructurar el estado actual de la Cooperativa. Todos los medios que tuvimos a nuestro alcance fueron aportaciones de otras cooperativas (estanterías, básculas, etc.) y el resto (instalaciones, mano de obra, pinturas, etc.) fue

*de las cantidades aportadas por el grupo iniciador, aparte de una aportación de los primeros socios, Bien ya teníamos todo montado, solo nos faltaban los productos y como no disponíamos de almacén, ni de capital, ni de créditos bancarios, ni tan siquiera queríamos entrar en trámites con especuladores ni intermediarios, nos pusimos en contacto con otra cooperativa (Paz y Justicia en el Pueblo Nuevo), que llegando al acuerdo de hacer pedidos junto a ella, nos suministraría en principio las cosas más elementales.»<sup>24</sup>*

La seva acció comercial es va fer, primer, des d'una botiga a una casa barata al carrer Tàrrrega i després, a un local al carrer Mare Eterna, 7. La cooperativa, tot i que els primers anys incorporava nous socis, suportava amb dificultats la pressió de la competència. La distribució de queviures i productes per la botiga plantejava una problemàtica que impedia qualsevol marge de maniobra alhora de presentar preus més competitius. Aquest fet va obligar associar-se amb d'altres cooperatives en una cooperativa de segon grau anomenada Cooperativa Catalana de Consumidors i més tard Coop2000. Malgrat aquesta estratègia la crisi econòmica d'aquells anys amb els problemes laborals que comportava va abocar-la a la desaparició, vuit anys després de la seva fundació.

Altrament, aquesta cooperativa va aglutinar una intensa activitat cultural que canalitzà el grup de teatre «la Luciernaga» i va fer una àmplia difusió de qüestions polítiques, sindicals, de cooperació internacional i ja posteriorment de temes d'ecologia i medi ambient. Va editar alguns números d'una revista batejada com «El garbanzo Astuto». També, la cooperativa va mostrar una notable preocupació pels problemes i reivindicacions que el barri del Bon Pastor tenia plantejats amb l'administració municipal. Aquestes activitats dinamitzaven el panorama cívic del barri i sobretot, feien confluïr nombroses persones, voluntàries i joves en la seva majoria, que participaven, tot canalitzant moltes de les seves inquietuds.

Dins l'entitat es va formar un grup de treball social que va aglutinar mica en mica un grup de joves interessats en la vertebració d'una plataforma que fos referent a les seves problemàtiques concretes. Les reivindicacions per un espai propi i la pròpia presència d'un grup de treball motor, es van consolidar el juny de 1982 amb la creació del Casal de Joves del Bon Pastor.

## SINDICALISME. UN ENTORN URBÀ ENVOLTAT DE POLÍGONS INDUSTRIALS

Hom pot pensar que la història de la urbanització del barri del Bon pastor justifiqui la presència d'una sèrie de polígons industrials que encara l'envolten. Entre 1906 i 1914, dos emprenedors, Ignasi Sala i Enric Sanchís van instal·lar les seves fàbriques, una tèxtil i l'altra, química, la zona. Però no va ser fins el 1944, malgrat les planificacions fetes pel GAT-PAC durant els anys de la República que la zona, va certificar la seva vocació industrial que avui coneixem.

Aquell any s'aprovava l'ampliació de *Refinería e industria metalúrgica, SA*, una empresa ubicada a tocar la carretera fiscal de Santa Coloma.<sup>25</sup> Aquella mateixa ampliació va portar la de la Maquinista terrestre i Marítima i la instal·lació de la

*Empresa nacional de motores de aviación, SA (ENMASA)*, continuadora de la Elizalde. Aquesta empresa va construir la seva factoria entre 1951 i 1955 segons projecte de Robert Terradas i Via.

Però, la concreció com a zona de polígons industrials es va fer el 19 d'agost de 1955 quan la *Comissió d'urbanisme de Barcelona* va aprovar el «*Plan parcial de ordenación del sector limitado por la línea FFCC, Paseo de Santa Coloma, Río Besós y prolongación de la calle Aragón*». Sota aquesta denominació es va planificar la urbanització com a polígon industrial de 1.513.062 metres quadrats situats entre les vies del tren i el riu Besòs, deixant al bell mig d'aquest, el barri del Bon Pastor.

El polígon industrial es va dividir en tres peces, la més gran i més propera a Sant Andreu, destinada a la gran indústria, la que en el nomenclàtor figura com «Polígono industrial sudoeste del Besós» i les dues restants, destinades a mitjana indústria. Una al voltant dels actuals carrers Josep Finestres i Fra Juniper Serra, segons el nomenclàtor: «Polígono industrial Fray Junipero Serra» i l'altra als carrers Maracaibo, Ciutat de Asunción, Cuzco i Lima, segons el nomenclàtor: «Polígono industrial del Besós».

Per la mateixa època, a tocar el barri, però ja en el municipi de Sant Adrià de Besòs es construeix un immens polígon industrial que portarà el nom del propietari d'aquelles terres, Marqués de Monsonís.

## CONFLICTIVITAT LABORAL I LLUITA SINDICAL

Entre 1957 i 1963, una important quantitat d'empreses van situar-se a tocar el Bon Pastor, tot generant una activitat fins aleshores desconeguda.

Desconeguda, en molts aspectes no tan sols per tràfec de treballadors i de mercaderies, sinó també, pel desenvolupament del sindicalisme de base i sobretot per l'aparició de nombroses forces polítiques que van veure en els polígons un lloc de treball per captar militància.

Malauradament, són molt escasses les notícies que tenim i la brevetat d'aquestes línies impossibilita un estudi més detallat. Tanmateix, alguna font oral ens aporta una certa llum sobre aquesta època.

Leandro Ramírez Sevilla, treballador de Thor ibérica, SA des de 1970, militant de la *Confederación sindical unitaria de trabajadores (CSUT)*, del *Partido del trabajo de España* i de Comissions obreres, ens assenyala algunes dades sobre les activitats sindicals de la zona.<sup>26</sup>

*«Al poco de entrar en la Thor, me junto con una serie de personas, de hecho ya me reunía con ellos con anterioridad, identificados todos con la izquierda Y yo me identifique con ellos pero sin definirme de ningún partido, yo lo que trataba de solucionar era las injusticias que se cometían. Estas personas pertenecían a una plataforma laboral que posteriormente se integraría en comisiones obreras. Eran gente que trabajaban en la zona y que establecían contacto con otra gente que se movía en temas políticos. Allí conozco a Joaquín Goiburú. (...) Uno de las primeras luchas en la que me meto es la de las horas extras. En esa empresa se hacían muchas horas extras y no se declaraban...»*



Moltes de les vegades, aquestes reivindicacions acabaven en mobilitzacions i vagues. Aquestes portaven associades les càrregues policiaques i la persecució dels principals líders. Leandro Ramírez ens relata una d'aquestes, produïda durant les negociacions del conveni del sector del metall el 1972:

*«Prácticamente paramos las empresas del metal para desbloquear la firma de un convenio. Cogí un megáfono y junto con otros compañeros pasamos de este polígono ( el del Bon Pastor) al de San Adrián, camino de Motor Ibérica para conseguir más masa y hacer allí una asamblea. Cuando íbamos pasando el puente ( al carrer Santander) la policía nos metió una descarga. Unos por un lado y otros por otro. Hubo personas que saltaron por el puente y algunos les quedaron defectos del salto. A mi me tenían visto y salieron detrás de mí. Me metí por unos montones de grava ( els d'una magatzem municipal de material de construcció que hi havia al carrer Santander) y suerte que estaba enfangado y el jeep se encallo. Nos metimos en las vías del tren y les lanzamos algunas piedras, hasta que decidimos salir huyendo.»*

Evidentment, les reivindicacions van ser canalitzades per alguns dels partits d'esquerra que hi havia a la zona, des de les seves plataformes sindicals. Per exemple, el PTE, amb la intenció de crear un sindicat unitari va constituir la *Confederación sindical unitaria de trabajadores* (CSUT). També des de Comissions Obreres es van articular moltes de les demandes que sorgien a les empreses dels polígons. La presència de militants sindicals experimentats i de militants del PSUC, segurament va ajudar a aquesta presència. Probablement, tot i que no ho podem assegurar, devia haver alguns militants de la USO, puix que al barri es movien grups que s'autodefinien socialistes i autogestionaris com aquest sindicat. Una cosa semblant podem esmentar pel que fa la UGT un cop escindida de la USO el 1971.

Àngel Pérez Moreno, militant de comissions obreres en aquells anys, ens aporta més informació en aquest sentit:

*« Aquí las empresas que tenían comité de empresa y más se movían, eran unos cuantos talleres pequeños, la Puig, la Henry Colomer, la Mercedes Benz, la Maquinista, la Cumbre y la Saenger. Intentábamos crear aquello que se llamo comisiones de barrio, donde también asistían algunos trabajadores de la SEAT. Nos reuníamos en el Hogar Obrero, el Centro Blanco<sup>27</sup> o en algunos pisos de amigos.»<sup>28</sup>*

Certament, una visió del sindicalisme present als polígons del Bon Pastor, malgrat ser escadussera, il·lustra les dinàmiques del sindicalisme d'aquells anys. La lluita per una unitat mai aconseguida, l'assoliment de major quotes de militància i l'esquerdament del sindicalisme vertical i de les nefastes polítiques laborals existents.

Altrament, la quotidianitat de la lluita sindical impregnava, amb gran dosis de clandestinitat, moltes de les activitats dels partits i sindicats que operaven a la zona. De nou, Leandro Ramírez ens il·lustra àmpliament en aquest sentit:

*«Las asambleas las hacíamos en un sótano en el Centro Blanco. Las hacíamos a las dos o la tres de la madrugada, en secreto. Hacíamos las octavillas en el sótano. Era una máquina de mano, uno metía hojas y el otro le daba... Sentíamos un ruido, ¡ Quieto!. A eso de las cinco de la mañana salíamos con lo que habíamos hecho y nos esperaban unos cuantos compañeros, en una plaza detrás de la Colmena. No situábamos cada uno en un portal, pues si veían un grupo te detenían y te ibas para el «trullo». Y así, íbamos saliendo, parábamos los autocares que iban a la Zona Franca. Unos se ponían con el chofer y le agarraban las llaves y otros repartían la propaganda. Todo eso, rápido, porque enseguida pegaban el chivatazo. Hacíamos un par de autocares porque enseguida había que salir de en medio. Eso sí, a las seis entraba en la fábrica.»*

Les conseqüències de la crisi econòmica de 1973 es van fer sentir als polígons i la conflictivitat laboral va fer-se prou evident al barri. Josep Maria Huertas Claveria i Jaume Fabre ens han relatat amb força detall dos dels conflictes més destacats: el de l'empresa del metall Cumbre i el de la química Saenger que van convertir finals de 1974 i principis de 1975 en una de les etapes més conflictives, ja no tan sols al Bon Pastor, on van coincidir amb les reivindicacions per l'ambulatori sinó de tota l'àrea metropolitana on també es van produir els conflictes de la Seat i de la Hispano Olivetti entre d'altres.<sup>29</sup>

## EL MOVIMENT VEÏNAL: L'ASSOCIACIÓ DE VEÏNS DEL BON PASTOR

Gran part de les formacions polítiques del barri, tal com succeïa a altres àrees urbanes de Catalunya, van voler posar sobre el terreny les seves accions i de retruc, la seva ideologia, intentant monopolitzar, tot i que moltes vegades, vertebrant-la el naixement i creixement d'un moviment veïnal actiu, a través de la creació d'una associació.<sup>30</sup>

La pròpia existència d'aquestes formacions polítiques va dependre en gran mesura de l'existència d'aquest canal associatiu, sense el que no es podríem haver desenvolupat. Pel cas del Bon Pastor, l'associació de veïns va començar a donar les seves primeres passes uns anys abans de la seva legalització, el 1976.

Cap a finals dels seixanta existia al barri, una *Asociación de cabezas de familia del Buen Pastor*, assentada al *Centro Blanco*. Servia més com aparador que no efectivament per tractar les problemàtiques del barri. El cert, però, és que la seva presència, força migrada i amb escadusseres notícies, no va ser prou preuada fins el 1974.

En aquells primers anys de la dècada dels setanta, la presència de militants sindicals i de partits polítics, especialment del PCE(i), més tard PTE, va servir per canalitzar, com hem comentat més a dalt, les primeres mobilitzacions socials envers la millora de les notables mancances de la barriada.

El 1972 van ser la petició de semàfors als encreuaments més assenyalats. Dos anys més tard, les demandes de construcció d'un ambulatori.

De fet, les mobilitzacions i peticions no eren específiques del Bon Pastor, tot el contrari, a bona part dels barris barce-

lonins el moviment veïnal estructurava i canalitzava, força polititzat, demandes molt semblants.<sup>31</sup>

Al Bon Pastor, el PTE, molt probablement seguint una idea pròxima, només en la forma, a les comissions de barri i mimetitzant-se sota el paraigua de la lluita social va acabar monopolitzant, malgrat la presència d'altres ideologies, l'associació.

I és en aquesta situació que la presència d'aquella *Asociación de cabezas de familia del Buen Pastor* va esdevenir ideal, doncs va aixopugar sota la legalitat de la llei d'associacions de 1964, un moviment veïnal que d'altra forma no hauria estat admès. Tot i així, l'associació de veïns va presentar la documentació per la seva legalització el 1973.

Probablement, una data clau per aquella associació va ser el 12 d'octubre de 1974 quan es va posar, malgrat la no autorització de l'acte i davant de tres mil persones, la primera pedra de l'ambulatori que es reclamava des de principis de l'any.<sup>32</sup> Una base poblacional notable que vivia de prop els problemes quotidians d'un barri oblidat per l'administració municipal.

En gairebé dos anys, de 1974 a 1976, el número de forces polítiques va ampliar-se al barri. El PSUC va aterrar amb força i des de diferents entitats, el socialisme deia la seva. És en el marc d'aquesta batalla pel control del moviment veïnal que es va legalitzar l'associació de veïns.

La petició de constitució de l'associació de veïns va ser aprovada a primers de març de 1976 pel Govern civil. El 3 d'abril de 1976 es va celebrar una assemblea constitutiva de l'entitat. Aquesta va aixecar notables crítiques pels seus defectes de procediment i un notable sector de veïns va abandonar l'entitat.<sup>33</sup> El cert és que la junta constituïda va estar integrada en bona part per militants del PTE i malgrat les repliques que es van fer per part d'aquesta nova junta, la situació deixava entreveure la gran politització que existia al voltant de l'entitat.<sup>34</sup>

Les reivindicacions que la flamant associació va dur a terme en aquests anys estaven centrades en el seguiment de la problemàtica de l'ambulatori, inaugurat simbòlicament el 13 d'octubre de 1976; les activitats d'una comissió de veïns afectats pel pla comarcal, les primeres discussions del pla de renovació de les cases barates del grup Milans del Bosch i les lluites per treure del barri algunes empreses perilloses i contaminants.

Altrament, el propietari del local que ocupaven, el «centro blanco» va interposar una demanda per desnonar l'associació. Aquesta tot i haver-la perduda va iniciar tota una sèrie de gestions per a què l'Ajuntament adquirís aquells terrenys per fer un ateneu popular, un casal d'avis i una guarderia. La campanya va aconseguir el seu propòsit i el consistori va adquirir els terrenys per 9 milions de pessetes. Es tracta de l'actual plaça Robert Gerhard on el 1989 s'inauguraria el centre cívic.<sup>35</sup>

Dissortadament, en l'operació s'enderrocava el Centro Blanco, l'entitat cívica per excel·lència del barri i obligava al trasllat de l'associació cap a l'antic local de la falange al barri, al carrer Vilamajor, 24 baixos.

A principis dels vuitanta, unes explosions amb víctimes mortals, a la fàbrica Enric Sanchís, situada al bell mig del barri, van tornar a mobilitzar el barri. L'elevada sensibilització envers la problemàtica de les empreses perilloses a la

zona i sobretot, el secretisme amb què es van fer les investigacions posteriors als accidents van ser la causa de massives manifestacions que deixaven traspuar un elevat sentiment de marginació per part de les autoritats del barri i els seus problemes.

La caiguda del PTE a mitjans de 1980 va significar una notable renovació de l'entitat, ara aquesta passarà a mans de persones pròximes al PSUC. En aquells anys, les reivindicacions se centraven en la renovació efectiva de més de 300 cases barates del grup Milans del Bosch.

La politització, encara que rebaixada, continuà minant les actuacions de l'entitat que patirà successives crisis de poder que gairebé la faran desaparèixer a finals de la dècada dels vuitanta.

#### NOTES

1. E-mail: mcheca@sct.ictnet.es
2. Veure: GALLARDO ROMERO, J.J. *Los orígenes del movimiento obrero en Santa Coloma de Gramenet. El anarcosindicalismo (1923-1936)*. Grupo de historia José Berrueto, Santa Coloma de Gramenet, 2000. i CHECA ARTASU, M. «Els inicis de la colonització urbana a la dreta del Besòs (1906-1930)» Dins. *ÁGORA, Historia de Santa Coloma de Gramenet*, nº 7, 2002, Grup de Historia José Berrueto. p. 89-114
3. Sobre aquest barri, anem la següent bibliografia: CHECA ARTASU M. I TRAVÉ FERRER, C. *Bon Pastor, història d'un barri*, Ajuntament de Barcelona (en premsa); CHECA ARTASU M. I TRAVÉ FERRER, C. *Sociabilitats d'un barri: El Bon Pastor*. Barcelona, Ajuntament de Barcelona, 2003. HUERTAS CLAVERIA, J.M i FABRE, J. *Tots els barris de Barcelona*. vol 6. Ed 62, Barcelona, 1976. HUERTAS CLAVERIA, J.M. *Historias del Buen Pastor*. A. El Periódico de Cataluña, 14 de febrer de 1999 i HUERTAS CLAVERIA, J.M i FABRE, J. *Les cases barates prop del Besòs: El Bon Pastor i el Baró de Viver*. Dins: *Els Barris de Barcelona*, Vol IV Enciclopèdia Catalana, Barcelona, 2000.p. 107 i s. I D.A. Barcelona. *Les cases barates. Patronat Municipal de l'habitatge*. Ajuntament de Barcelona, 1999.
4. Padre Alberto Losada Delgado. Entrevistat 5 de juliol del 2001
5. CHECA ARTASU, M i TRAVÉ FERRER, C. «Sociabilitats a una parròquia urbana: El Bon pastor de Barcelona, 1940-1960.» En: *Sociabilitat i àmbit local. VI Congrés d'història local de Catalunya*, Barcelona, L'Avenç, 30 de novembre i 1 de desembre del 2001
6. Àngel Pérez Moreno (Cristina, Badajoz, 1934), entrevistat el 17 de setembre del 2001. Ha estat president de l'associació de veïns del Bon Pastor en diverses ocasions. Actiu militant de les comissions obreres en el sector del metall. Militant del PSUC. Actualment, és militant d'Iniciativa per Catalunya. Més informació a: Entrevista a Àngel Pérez Moreno (microcassette) Arxiu històric de CCOO de Catalunya. Col.lecció biografias obreres
7. A resta de l'Estat els seus òrgans de premsa va ser, successivament, «Mundo Obrero Rojo» (1969-75), «El Correo del Pueblo» (1975-77) i «La Unión del Pueblo» (1977-79).
8. Per més informació: D.A. *L'extrema esquerra espanyola durant la transició*. Dossier de L'Avenç, num. 207. Octubre 1996. i HUERTAS CLAVERIA, J.M. *Manual d'història del moviment obrer (1840-1975)*, Ed. L'Avenç, Barcelona, 1994. Veure també: *Carpets PTE i Joven Guardia Roja*. Arxiu històric de la Comissió nacional de Catalunya.
9. José Joaquín «Jokin» Goiburú López de Munain. Entrevistat el 23 de juliol del 2001.  
Va formar part de la cedul.la que va introduir el PTE al barri. Format al Seminari de Bilbao. On cop a Barcelona, entrà en contacte amb la JOC i inicià una progressiva militància comunista. Va ser detingut per la policia en diverses ocasions. Actualment, viu a Sabadell i treballa en una ONG de rehabilitació de toxicomans.
10. Isabel Domínguez Paniagua. Entrevistada el 23 de juliol del 2001. Companya sentimental de l'anterior. Formada a la Universitat de Salamanca, en ciències socials i treball social. Militant de les plataformes anticapitalistes i altres moviments d'esquerra abans de integrar-se al PTE. Fundadora de l'«Asociación de amas de casa del Buen Pastor». Va restar empresonada durant dos anys a Alcalá



- d'Henares per la seva militància. Actualment, viu a Sabadell i treballa en el tercer sector.
11. Es tracta d'una organització feminista creada a Barcelona el 1976, després de la celebració de les primeres Jornades Catalanes de la Dona, amb l'objectiu d'assolir la plena igualtat jurídica i social de la dona, respecte a l'home, el drets al divorci, la planificació familiar i l'avortament des d'una posició de feminisme reformista, pluralista en la ideologia i oberta a la col·laboració política amb els partits. Així, el 1977 va formar part de la coalició electoral Esquerra de Catalunya amb ERC, PTE i Estat Català.
  12. Veure: SAVALLS, C. «Entrevista a Salvador Angosto, del PSC. Sèrie: Els consellers de Sant Andreu, núm.: 2» Dins. Sant Andreu Express, núm. 113, juny 1996.
  13. Veure: ROCA, F. i COLOMER, J.M. «PSUC 1936-1981» Separata de «treball», setembre de 1981 i HUERTAS CLAVERIA, J.M. *Manual d'història del moviment obrer (1840-1975)*, Ed. L'Avenç, Barcelona, 1994.
  14. Àngel Pérez Moreno, entrevistat el 17 de setembre del 2001.
  15. Va ser fundada el 1970. Era la continuadora de l'antiga Joventut Socialista Unificada de Catalunya. Federada a la Unió de Juventudes Comunistas de España. Definida com a antinuclear i pacifista, amb especial preocupació pels problemes específics dels joves –ensenyament, atur, droga, etc. Els seus òrgans de premsa han estat: «Jove Guàrdia» (1971-76) i «Jovent» (1977-80).
  16. A mitjans de la dècada, el president de l'Associació de veïns és José Ramos Llas, president de l'agrupació del PSUC al Bon Pastor.
  17. La informació ha estat facilitada per Dolors «Isa» Ferreiro Suárez, membre del grup i socia activa de la Cooperativa Obrera del Bon Pastor. Entrevista efectuada el 16 de juliol del 2001
  18. FEBRÉS, X. (Transcrip.) *Germà Vidal/Juanjo Ferreiro*. Col·lecció Diàlegs de Barcelona, n° 40, Ajuntament de Barcelona, 1991, p. 20
  19. El 1997, una malaltia el va apartar de la política activa. Actualment, treballa a l'Oficina per la no discriminació de l' Ajuntament de Barcelona.
  20. Bona part de la informació per explicar la Cooperativa obrera del Bon Pastor ha estat aportada per Rafael Monferrer i Trias, membre fundador de la Cooperativa. Entrevistat el 17 de juliol del 2001; Xavier Franch López, dependent de la Cooperativa i membre del grup de teatre La Luciernaga. Entrevistat el 9 de juliol del 2001; Dolors «Isa» Ferreiro Suárez, germana petita de Juanjo Ferreiro. Primera animadora del Casal de Joves que provenia del grup de treball social de la Cooperativa Obrera del Bon Pastor. Entrevistada el 16 de juliol del 2001 i José Maria Martínez Robles. Membre fundador del grup teatral de la Luciernaga. Entrevistat el 13 de juliol del 2001.
  21. Veure: FRANCH, O. *Jesús i la cooperativa*. Dins. Cooperació Catalana, n° 231. Març, 2001
  22. Estatutos Cooperativa Obrera del Buen Pastor. p.1.
  23. Avui, vinculat a l' ONG, Banc d'Aliments.
  24. S.A. *Historia de la COBP*. Dins. El Garbanzo Astuto, n° 0, març 1977. p. 2-6.
  25. L'actual carrer Ciutat de La Asunción segueix pràcticament el mateix recorregut que aquesta via.
  26. Leandro Ramírez Sevilla, entrevistat el 19 de juliol del 2001. Treballador del metall, ara jubilat. Actualment, està vinculat a l'associació de veïns VIA, alternativa a l'associació de veïns existent.
  27. Es tractava d'un equipament construït el 1931 per l'empresari amb fabrica química al barri, Enric Sanchís i vinculat a la parròquia que el cedia per les activitats de les diferents associacions i grups que hi havia al barri. Va ser la primera seu de l'Associació de veïns del barri. El 1985, va ser enderrocat en fer-se l'actual Centre cívic del barri.
  28. Àngel Pérez Moreno, entrevistat el 17 de setembre del 2001.
  29. HUERTAS CLAVERIA, J.M. i FABRE, J. *Tots els barris de Barcelona*. Vol 6 p. 160 i s. Ed. 62, Barcelona, 1976.
  30. Sobre la relació de les entitats veïnals amb els grups polítics cal consultar: MARTÍ, P. *Relació entre associacions de veïns i partits polítics*. Barcelona, 1970-1980. Tesina presentada a ICESB i també: MORENO, V. «Les associacions de veïns, un factor clau para la descomposició del règim franquista.» Dins. *Butlletí de l' Associació de veïns de l'esquerra de l' Eixample*, n°49, març 2005.
  31. Per exemple, peticions de semàfors també, va haver-hi a la Prosperitat i reclamacions per un ambulatoria Verdum i Ciutat Meridiana.
  32. Aquesta notícia va tenir un bon desplegament mediàtic amb articles als principals diaris com per exemple: C.P. «El ambulatorio todavia es posible. Mundo diario, 14 de maig de 1974.; C.P. El ambulatorio ya tiene piedra. Mundo diario, 13 d'octubre de 1974.
  33. Una correcta explicació dels acontereiments d'aquella assemblea i les conseqüències en els subministra: HUERTAS CLAVERIA, J.M. i FABRE, J. *Tots els barris de Barcelona*. Vol 6 p. 160 i s. Ed. 62, Barcelona, 1976. p.162
  34. En aquella junta va estar integrada per: President: Jokin Goiburu, cap del PTE a la zona; sots-president: Salvador Angosto Calvet, militant del PTE que el 1979 serà escollit conseller del districte de Sant Andreu; secretari: Rosa Herreros; sots-secretari: Arcadio Camuñez; tresorer, Juan Ignacio Tarrela i vocals: Gelasio Nogueira, militant del PTE; Fausto Alfaro, Rafael Silvestre, Jose Maria Romero, Isabel Domínguez Paniagua, ambdós militants del PTE, Neus Magrans i Pedro López Menéndez.
  35. FABRE, J. El Bon Pastor. *Una altra victòria*. AVUI, 1 d'octubre de 1976